

بررسی نقش زنان روستایی در

پیشگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست

• مهندس زهرا آصفی راد

مقدمه

تَسْلُوْنَكَ عَنِ الْاِنْفَالِ. قُلِ الْاِنْفَالُ لِلّٰهِ و
لِرَسُوْلِهِ. از تو در باره انفال سؤال می‌کنند. بگو
انفال مخصوص خدا و پیامبر است. (سوره انفال،
آیه ۱)

اهمیت و نقش منابع آب و خاک به عنوان
زیربنا (پشتوانه اقتصاد و نقش پوشش گیاهی در
قالب جنگلها و مراتع کشور) در بقای هستی این
منابع از طریق ایجاد تعادل هیدرولوژی، حفاظت
خاک و حفظ تعادل زیست محیطی بررسی
پوشیده نیست. با وجودی که منابع آب و خاک
کشور در گرو بقای پوشش گیاهی است و ضامن
این امر، حفاظت و بهره‌برداری اصولی از جنگلها
و مراتع کشور است، متأسفانه بهره‌برداری
غیراصولی از این منابع خدادادی (بویژه در سه
دهه اخیر) موجب انهدام بخش وسیعی از جنگلها
و مراتع و پوشش گیاهی کشور شده است. طی این
مدت، سطح جنگلها از ۱۸ میلیون هکتار به حدود
۱۰ میلیون هکتار و مراتع از ۱۲۶ میلیون هکتار به
۸۰ میلیون هکتار کاهش یافته است. همچنین به
علت کاهش میزان نفوذپذیری آب در خاک،
خاکهای مستعد کشاورزی شسته شده و دریاچه
سدها از رسوب انباشته شده می‌شود. از ۴۰۰
میلیارد مترمکعب حجم نزولات سالانه کشور، تنها
۱۰ درصد در خاک نفوذ نموده و بقیه به صورت
هرزآنها و سیلابهای ویرانگر با سرعت زیاد در
سطح خاک جاری می‌شود.^۱
شسته شدن بیش از دو میلیارد تن خاک در
طول هر سال از عرصه ۶۰ میلیون هکتار اراضی
کشور، نتیجه این امر است. برای مثال، فرسایش
سالانه در آمریکا چهار تن در هکتار، در اروپا ۹ تن
در هکتار است، ولی متأسفانه در کشور ایران، این
میزان بیش از ۳۳ تن در هکتار می‌باشد.^۲

صدمه این فرسایش آبی سالانه، فقط از نظر
تولید، معادل از دست دادن تولید سطحی بیش از
۸۰۰ هزار هکتار اراضی و مراتع باردار در هر سال
می‌باشد. همچنین از دست دادن میلیاردها
مترمکعب آب در کشوری که ۸۰ درصد وسعت آن
را شرایط اقلیمی خشک و نیمه‌خشک فرا گرفته
است، از دست رفتن خاک به عنوان بستر حیات و
آب به عنوان مایه حیات، وضعیتی شبیه
کشورهای افریقای مانند سودان و اتیوپی را برای
کشور پیش خواهد آورد. (۴)

با توجه به اینکه بستر اصلی تولید
محصولات کشاورزی جهان را منابع آب و خاک
تشکیل می‌دهند، ولی طبق برآوردهای موجود، هر
ساله بیش از ۶ میلیون هکتار از اراضی مزروعی
جهان به کام کویر کشیده می‌شوند و همه ساله
هزاران کیلومتر مربع از اراضی و زمینهای زیر
کشت جهان در اثر توسعه شهرها به مناطق
مسکونی تبدیل می‌شود. همچنین، تبدیل
غیراصولی جنگلها و مراتع به اراضی مزروعی و
باغات (زمینهای شیب دار و کم‌بازده به کشت دیم
و تقریباً بخشی عظیمی از مراتع کشور که قابلیت
شخم و شیار داشته‌اند به اراضی کشاورزی تبدیل
می‌شوند) که بر اثر کمی محصول بعد از چند سال
رها می‌شوند. هر ساله ۱۲۵ هزار هکتار از اراضی
زراعی به شوره‌زارها و باتلاقها تبدیل می‌شود.^۳
علاوه بر آن، پیشروی کویرها، جابجایی خاکهای
زراعی، افزایش فرسایش آبی و بادی، توسعه
مناطق مسکونی و نابودیهایی که به وسیله انسان
صورت می‌گیرد، از مهمترین عوامل تشدیدکننده
این تخریب به شمار می‌روند.

همچنین با استفاده از کود و سموم شیمیایی
مانند آفت‌کشها، قنارکشها و علف‌کشها در
کشاورزی و مواد شوینده خاک و آبهای سطحی و

زیرزمینی آلوده می‌شوند. کودهای شیمیایی علاوه
بر آلوده کردن آب و خاک، سبب سفت و سخت و
غیرقابل نفوذ شدن خاک شده و بافت خاک را
خراب می‌کند و بدین ترتیب منابع طبیعی (و به
بیان بهتر محیط زیست) دستخوش تخریب و
آلودگی می‌شود.

این آلودگی و تخریب ویرانگر، موجب به هم
خوردن تعادل هیدرولوژی، فرسایش بخش
وسعی از خاکهای بارز و غنی و برهم زدن
تعادل زیست محیطی شده است. آب، خاک و هوا
روز به روز آلوده‌تر و محیط زیست و بستر حیات
موجودات لحظه به لحظه تحمل ناپذیرتر می‌گردد.

زن و حفاظت از محیط زیست

محیط زیست به کلیه مکانهایی اطلاق
می‌شود که موجود زنده در آن حرکت و فعالیت
می‌کند. یعنی فضایی که هوا در آن جریان دارد و
زمینی که از آن روزی به دست می‌آید و آبی که
حیات انسان و کلیه جنندگان وابسته به آن است.
این عوامل و عناصر به هم پیوسته یعنی آب،
خاک، جنگل، مرتع و ... که زندگی و حیات
موجودات روی کره زمین وابسته به آن است،
محیط زیست کلیه موجودات روی زمین از جمله
انسانها را تشکیل می‌دهد.

تخریب جنگلها و مراتع (که عامل مهم تصفیه
هوای زمین است)، فرسایش خاک، آلودگی آب و
گسترش کویر روز به روز محیط سالم زندگی را
بیشتر مورد تهدید قرار می‌دهد. نباید فراموش کرد
که حفاظت از محیط زیست بدون مشارکت مردم
عدم درک مسئولیت از لحاظ فردی و اجتماعی
امکان پذیر نیست و کوتاهی در حفظ و نگهداری
موهبتی که خداوند در اختیار بشر قرار داده و باید
به بهترین وضعی به آیندگان واگذار گردد، از
گناهان کبیره است.^۴

زنان، بنا به اراده پروردگار، حیات بخش و پرورش دهنده انسان خاکی هستند و دقیقاً به خاطر همین طبیعت نهفته در وجودشان است که اگر آگاهانه گام بردارند می‌توانند نقش بسیار مؤثری در حل مشکلات روزمره منابع طبیعی داشته باشند.

سرزمین ایران زیبا است و این میراث بخششی الهی است که از نیاکان ما به ما اوست رسیده است. بنابراین، لازم است که از این میراث با کوشش و فعالیت پیگیر خود به نحو احسن حفاظت کنیم و آن را بدون هر گونه آلودگی و تخریب و هر چه زیباتر و بارورتر به نسلهای آینده بسپاریم.

زنان روستایی در عین فعالیت روزانه خود به گونه‌ای ناخودآگاه از محیط زیست حفاظت کرده و می‌کنند. در روستاها شاهد آن هستیم که زنان با چه دقت و وسواسی به نظافت محیط زیست پیرامون خانه خود و روستا می‌پردازند. آب و خاک را بنا به ذهنیت تجربی مطلوبی که از نظر لزوم نگهداری پاکی آبهای جاری و خاک دارند، آلوده نمی‌کنند. همچنین از پوشش گیاهی، درختان، نهالها و ... بنا به اعتقادات مذهبی محافظت می‌کنند.^۵ اما به دلیل اهمیت بسیار زیاد موضوع و جلوگیری از فاجعه قریب‌الوقوع انهدام محیط زیست، نیاز به عزم ملی و بسیج همگانی است و نخستین گام در این راه، آگاه سازی است. (بنابراین لازم است به تمامی اقشار جامعه بویژه زنان روستایی در باره اهمیت و نقش زندگی ساز منابع طبیعی در زمینه‌های مختلف و به روشهای گوناگون آموزش داده شود).

در بررسیهایی که انجام شده به این نتیجه رسیده‌اند که زنان روستایی قسمت زیادی از کارهای کشاورزی را به عهده دارند. در مورد منابع طبیعی می‌توان کارکرد زنان را از طریق نقشی بررسی کرد که آنها در مسئله آب و خاک دارند. و جین کردن ظریف زنان نقش مهمی در حفظ خاک دارد. استفاده از سوختهای فسیلی و جلوگیری از بوته‌کنی و همچنین استفاده از کودهای دامی برای تقویت خاک زراعی که سبب افزایش میکروارگانیسمهای خاک شده و خلل و فرج خاک که نفوذ آب و هوا را به داخل خاک افزایش

می‌دهد و از این طریق، بافت خاک را بهبود می‌بخشد. همچنین، زنان روستایی با استفاده از زباله خانگی برای تهیه کود کمپوست و استفاده از آن در کار کشاورزی گذشته از اینکه سبب تقویت زمین و باروری خاک می‌شوند، مانع آلودگی محیط زیست نیز می‌گردند.

زنان جنگل نشین یا زنان ساکن اطراف مراتع با شناختهای تجربی سنتی و با برخورداری از روحیه ویژه "زن بودن"، کارهایی مانند بذرپاشی، بوته کاری، کودپاشی، جمع‌آوری بذر گیاهان مرتعی، شناسایی گیاهان مرتعی و گیاهان غیرمغذی و ... را به عهده دارند. اگر بخواهیم زنان را در حفاظت از منابع طبیعی شرکت دهیم، باید برای آنها برنامه ریزی درست و صحیحی داشته باشیم و در این خصوص سرمایه‌گذاری کنیم. آنچه مهم است، اینکه در جامعه میان روشهای سنتی حفاظت از منابع طبیعی و برنامه‌ریزی نوین و مبتنی بر علم که عمدتاً سرمایه‌بر است، باید پلی زده شود. همه چیز را خراب کردن و جایگزینی برای آن نداشتن، کار معقولی نیست. تشکلهای تعاونی و مشارکت مردمی بخصوص زنان روستایی در نگهداری از منابع طبیعی، بهترین شکل کار است. در هر حال، باید مردم خود نقش‌آفرین باشند. باید نیازهای مردم و مشکلات زیست‌محیطی توسط خود مردم اعلام شود و نقش و اهمیت مشارکت مردم در چنین امر مهمی ضروری است. مردم حتی در انتخاب زمینه‌های کار باید آگاه شوند و اظهار نظر کنند.

مسائل و مشکلات

برخی از مسائل و مشکلاتی که بر سر راه حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب منابع وجود دارد عبارت‌اند از:

- ۱- کافی نبودن قانونمندی صحیح در استفاده از منابع طبیعی مثل آب و خاک.
- ۲- عدم توجه به سنتهای سازگار با محیط زیست و عدم استفاده از روشها و مکاتب کهنه مرتعداری و سازگاری با شرایط اقلیمی کشور
- ۳- عدم حمایت، هدایت و نظارت مسئولین و دست‌اندرکاران در قالب طرحهای مشارکتی
- ۴- استفاده بی‌رویه از سموم و کود شیمیایی در کشاورزی

۵- نامتناسب بودن فن‌آوری موجود با شرایط ایران و آشنا نبودن زنان روستایی با کاربرد این فن‌آوریها

۶- عدم استفاده از انرژیهای جایگزین مثل بیوگاز و انرژی خورشیدی به جای سوزندان بوته‌ها، ذغال و کود حیوانی.

۷- نادیده گرفتن تجارب زنان روستایی و عشایری در توسعه

۸- بهره‌برداری بی‌رویه از جنگلها و عدم تناسب روند احیا با بهره‌برداری

۹- بهره‌برداری نادرست از مراتع و جنگلها که باعث کاهش منابع آبهای زیرزمین و فرسایش خاک می‌شود

۱۰- استفاده نادرست از فاضلاب به عنوان آب کشاورزی

۱۱- آلودگیهای آب، خاک و هوا

۱۲- هدر رفتن آب کشاورزی با توجه به اقلیم نیمه‌خشک ایران

۱۳- بهره‌برداری غلط از منابع آبهای سطحی، زیرزمینی و خاک

۱۴- ناآگاهی زنان از اثرات زیست‌محیطی مواد شیمیایی خانگی از قبیل پاک‌کننده‌ها و سفیدکننده‌ها

۱۵- مشکلات مربوط به مدیریت مزرعه

۱۶- عدم آگاهی از نقش گیاهان در ذخیره‌سازی آبهای زیرزمینی و جلوگیری از فرسایش خاک

۱۷- عدم احساس مسئولیت مردم بویژه افرادی که مستقیماً از این منابع بهره‌برداری می‌کنند.

۱۸- عدم آگاهی جنگل‌نشینان و مرتعداران از اهمیت و نقش اساسی منابع طبیعی و استفاده صحیح و اصولی از این منابع

۱۹- عدم به‌کارگیری وسایل ایمنی در کاربرد مواد شیمیایی، حشره‌کشها، علف‌کشها و فاریج‌کشها و ... در کشاورزی

۲۰- آشنا نبودن افراد با مواد خطرناکی مثل مواد شیمیایی و رادیواکتیو

۲۱- استفاده بی‌رویه از سموم و کودهای شیمیایی در کشاورزی

راهکارها و پیشنهادها

۱- آموزش رسمی و غیررسمی مسائل زیست‌محیطی از طریق رسانه‌های گروهی و مدارس

۲- ارائه آموزشهای عمومی در زمینه اهمیت منابع طبیعی و چگونگی حفظ و توسعه این منابع به مردم توسط رسانه‌های گروهی کشور

۳- گذاشتن درسی به نام منابع طبیعی و محیط زیست در برنامه درسی دبیرستانها و گذاشتن دو واحد درس اجباری در این زمینه برای دانشجویان رشته‌های مختلف

۴- تشکیل اردوهای عمران منابع طبیعی در ایام تعطیلات دانش‌آموزان

۵- تولید نهالهای مثمر و غیرمثمر توسط دستگاههای اجرایی (شهرداریها) و ارائه آن به ساکنان شهرها جهت کاشتن در منازل و محلهای مسکونی

۶- شناساندن اهمیت و نقش رجودی جنگلها و مراتع در جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست در تداوم و حیات اقتصادی کشور

۷- محور قرار دادن حفظ منابع آب و خاک در انجام کلیه فعالیتهای اقتصادی کشور

۸- تعیین نقش دولت از حالت اجرایی به ایفای نقش هدایتی، حمایتی و نظارتی در قالب انجام برنامه‌ریزی و حمایت همه‌جانبه در همه ابعاد

۹- انجام تحقیقات در باره منابع طبیعی (آب، خاک، مرتع و جنگل) در درجه اول اولویت و احیای ویرانها در درجه دوم اولویت

۱۰- ایجاد انگیزه‌های لازم برای جلب مشارکت گسترده مردم در حفظ، اصلاح و احیا

۱۱- توجه مسئولان به حفظ محیط زیست و برنامه‌ریزیهای منطبق و سازگار با فرهنگ و سنتها

۱۲- ارتقای فرهنگ زیست محیطی در جامعه زنان

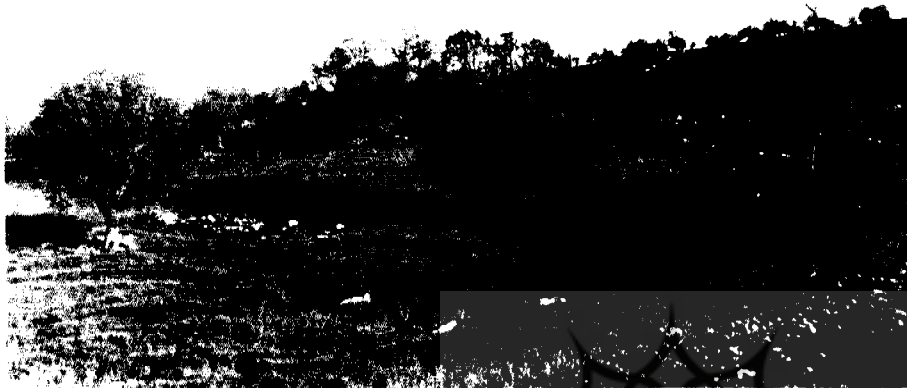
۱۳- مشارکت زنان در تصمیم‌گیری در مورد مسائل زیست محیطی

۱۴- به کارگیری وسایل ایمنی در کاربرد مواد شیمیایی (حشره‌کشها، قارچ‌کشها، علف‌کشها) در کشاورزی

۱۵- ارتقای سطح دانش افراد - بخصوص زنان - نسبت به مواد خطرناکی مثل مواد شیمیایی و رادیواکتیو

۱۶- استفاده از کودهای سبز و حیوانی به جای کود شیمیایی

۱۷- استفاده از تکنولوژی زیستی (حشرات) به جای سموم شیمیایی

بخش کشاورزی به منظور به کارگیری و بهبود روشهای سنتی تولید و بهره‌برداری با توجه به کوچک بودن قطعات بهره‌برداری

۲۷- شناخت جایگاه زنان روستایی و نقش مؤثر آنان به عنوان مولد در بخش کشاورزی

۲۸- توسعه تشکیلات زنان روستایی در قالب تعاونیها یا تشکلهای دیگر

۲۹- آموزش مولدین اعم از زنان و مردان جهت به کارگیری الگوهای کشاورزی پایدار

فعالیت‌های وزارت جهاد سازندگی در پیشگیری از آلودگی محیط زیست

وزارت جهاد سازندگی به منظور حفاظت از محیط زیست اقداماتی با مشارکت زنان روستایی به این شرح انجام داده است:

- تشکیل گروههای سازندگی متشکل از زنان و دختران روستایی برای کاشت نهالهای گلدانی و جمع‌آوری بذور گیاهان مرتعی در راستای طرح بیابان‌زدایی

- اجرای پروژه آموزش حفظ محیط زیست برای زنان روستایی و عشایری

۱۸- تصویب قوانین لازم برای استفاده صحیح از منابع طبیعی مثل آب، خاک، جنگل، مرتع، زمین و نیروی متخصص

۱۹- به کارگیری تکنولوژی مناسب برای کشاورزی بویژه برای زنان روستایی و جلوگیری از ورود تکنولوژی نامناسب

۲۰- استفاده از تکنولوژی مناسب در تولید و مصارف خانگی

۲۱- ایجاد سیستمهای آبیاری تحت فشار به منظور جلوگیری هر چه بیشتر از هدر رفتن آب و تقویت مستمر سفره‌های زیرزمینی

۲۲- جلوگیری از ورود فاضلابهای صنعتی قبل از تصفیه به بخش کشاورزی

۲۳- بهره‌برداری صحیح از جنگلها و احیای مستمر آنها

۲۴- تقویت کشت گیاهان و درختان و نباتات صنعتی

۲۵- تربیت کادر فنی متناسب با شرایط اقلیمی ایران (محققان، مدیران و مروجان بویژه مروجان زن)

۲۶- مشارکت کشاورزان به عنوان برنامه‌ریزان

- توزیع گاز مایع در مناطق عشایری به منظور جلوگیری از بوته کنی و تخریب خاک

بررسی فعالیت زنان در تولید نهال
نهالستان "کلوده" یکی از نهالستانهای بزرگ و مجهز سازمان جنگلها و مراتع کشور می باشد که در ۸۰ کیلومتری شهرستان ساری قرار دارد. مساحت آن ۵۰ کیلومتر مربع بوده و ارتفاع آن از سطح دریا دو متر می باشد. هدف از احداث آن، تکثیر و پرورش انواع گونه های سوزنی برگ و پهن برگ به منظور تأمین چوب مورد نیاز بخش صنایع چوبی، احیاء و توسعه جنگلهای مخروبه، توسعه فضای سبز اطراف شهرها و روستاها و تأمین نهالهای مورد نیاز شهرداریها، نهادها و ... می باشد.

اصولاً تولید نهال یکی از کارهای بنیادی منابع طبیعی می باشد که از ظرافت و دقت و سرعت عمل و بهره گیری بهینه از زمان و مکان و امکانات تولیدی خاصی برخوردار می باشد.

در نظام طبیعت، قدرت و حوصله و طاقتی که حداوند به زنان ارزانی داشته با مهر و محبت و علاقه وافر خویش همچنان که در امر تعلیم و تربیت و پرورش فرزندان پیشقدم بوده به پرورش و تولید نهال نیز اهمیت می دهند و امور فوقی در هر جامعه ای به عهده قشر زنان شریف می باشد. لذا برخی از مهمترین فعالیت زنان در نهالستان عبارتند از:

- بازدید و انتخاب درختان مادری بدرده
- خشک کردن، پاک کردن، بوجاری و ضد عفونی
بذر

- خیساندن و تیمار بذر و پوشش دادن آن
- وجین، سله شکنی، آبیاری، تنک کردن، محلول پاشی، تهیه و پخش طعمه مسموم و پخش کود شیمیایی

- در آوردن نهال پس از کندن (به وسیله ماشین آلات)، حمل نهال، سلکسیون نهال،

جدول شماره (۱):

مقدار فرسایش سالانه خاک

امریکا	۴ تن
اروپا	۹ تن
ایران	۳۳ تن

شسته شدن بیش از دو میلیارد تن خاک در طول هر سال از عرصه ۶۰ میلیون هکتار اراضی کشور، نتیجه این امر است. برای مثال، فرسایش سالانه در امریکا چهار تن در هکتار، در اروپا ۹ تن در هکتار است، ولی متأسفانه در کشور ایران، این میزان بیش از ۳۳ تن در هکتار می باشد.

زنان جنگل نشین یا زنان ساکن اطراف مراتع با شناختهای تجربی سنتی و با برخورداری از روحیه ویژه "زن بودن"، کارهایی مانند بذرپاشی، بوته کاری، کودپاشی، جمع آوری بذور گیاهان مرتعی، شناسایی گیاهان مرتعی و گیاهان غیرمغذی و ... را به عهده دارند.

شمارش و بسته بندی نهال
ترویج و مشارکت مردمی.

- آغشته نمودن ریشه نهال در درغاب، بازکاشت

نهال، پر کردن گلدان از خاک، کود و ماسه.

بذرکاری در گلدان، هرس ریشه، حمل گلدان،

وجین و سله شکنی نهال گلدانی، آبیاری گلدانها،

جا به جایی گلدان و خالی کردن خاک گلدان

- آماربرداری و محاسبات آماری

- جمع آوری علفهای هرز

- انجام امور کارشناسی و فعالیت در آزمایشگاه

بذر و خصوصیات فیزیکی بذر مانند (درجه

خلوص، وزن هزار دانه و درصد رطوبت) و

خصوصیات فیزیولوژیکی بذر (درصد فوه نامیه)

توسط کارشناس زن تعیین می گردد. (۸، ۱۶)

پی نوشتها:

۱- دهقان، مهدی. "نجات منابع طبیعی کشور از راه جلب مشارکت مردم"، سنبله، شماره ۴۹، ص ۵۵.

۲- منبع قبلی

۳- گزارش ماه، "آب و خاک"، سنبله، شماره ۵۰، ص ۸.

۴- آصفی راد، زهرا. "نقش زنان در حفظ و احیاء محیط زیست"، مقاله ارائه شده به دفتر امور زنان معاونت ترویج و مشارکت مردمی، آبان ۱۳۷۴، ص ۱۶.

۵- منبع قبلی، ص ۱۷

منابع

۱- دهقان، مهدی. "نجات منابع طبیعی کشور از راه جلب مشارکت مردم"، مجله سنبله، شماره ۴۹، ص ۵۵.

۲- گزارش ماه، "آب و خاک"، مجله سنبله، شماره ۵۰، ص ۸.

۳- آصفی راد، زهرا. "نقش زنان در حفظ و احیاء محیط زیست"، مقاله ارائه شده به دفتر امور زنان معاونت ترویج و مشارکت مردمی، آبان ۱۳۷۴، ص ۱۶.

۴- روشن طبری، ناصر، اسماعیل کاظمی، سیدحسین موسوی، مرضیه رزاق زاده و رحمت اله خاکسار. "نقش زنان در توسعه و احیای منابع طبیعی"، سازمان جهاد استان مازندران، مدیریت